

масова
художня
бібліотека

50/34

В. ВИННИЧЕНКО

**ТЕМНА СИЛА.
ПРОМІНЬ СОНЦЯ**

ЛІТЕРАТУРА
І МИСТЕЦТВО

В. ВИННИЧЕНКО

ІД

ТЕМНА СИЛА.
ПРОМІНЬ СОНЦЯ

55250/34.

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ — 1932

9621

Дот. с.т.т. В.В. Вин. 1932

М.М. от 2/5. 1932

Ш572-44/5-644

Бібліотека Другий фонд науково-технічної літератури
з Видавництва Українського Друку, Київського
Землеміру та інженерно-технічної Української
Вищої Школи

УКРПОЛІГРАФОВ'ЄДНАННЯ
ЧЕТВЕРТА ДЕРЖДРУКАРНЯ
ІМЕНІ КАРЛА МАРКСА
Одеса, Стурдзівський зав., 3-а

Січень—1932

ТЕМНА СИЛА

За домом неволі, похмурим, двоповерховим будинком з рядами загратованих вікон, задумливо зупинилось сонце й сумно дивиться в його невеличке подвір'я своїм косим промінням. А він, цей дім неволі, ця двоповерхова домовина, сіра і брудна, байдуже приймає тужливу ласку сонця й мовчить.

Тихо-тихо. На розчинених вікнах обох поверхів, обнявши безсилими руками ґрати, сидять „важніє політическіє“ і мовчки дивляться у синє вечірнє небо. А воно таке велике, широке, таке могутнє, як життя! Незмірною ласкавістю й тихою журбою віє від цих вільних кучерявих хмаринок, що плывуть собі кудись поза дім неволі. І дивним здається під цею величезною ласкавістю і миром природи ця величезна жорстокість і злочинство цієї домовини. Дивним здається, що ці бліді, патлаті люди з потомленими лицами сидять так нерухомо й понуро за цими іржавими ґратами і хмуρο дивляться на радість життя. Здається неможливим, щоб у цьому подвір'ї, де так затишно й пишно ростуть коханці блідиx людей—липа й берестки, де

мирно стоять собі по кутках дві якісь сірі постаті, з чимсь блискучим на плечах, щоб у цьому подвір'ї, так чисто заметену й гарно покритому довгою тінню стіни, було щось інше, крім любови, крім ласки природи, крім тихих мрій і мрійних бажань.

Тихо. Ось чути глухе тупотіння копит за тюремною стіною, грюкіт екіпажа, і знову стихає. І в унісон цій тиші з якогось вікна ледве чути трохи хрипкий спів:

Ах, ти, доле, моя доле,
безталанна ти моя,
чи не ти це, моя доле,
до Сибіру довела?

Постаті у вікнах злегка ворухнуться, повертають на спів голови й тихо слухають ту знайому, ту сумну й рідну мелодію. А голос тужливо виводить, мов плаче:

І по царському наказу
опинився я в тюрмі,
і минають без надії
молоді дні мої...

І, наче придавлений тугою, голос змовкає, а постаті, нерухомі й задумливо-смутні, не міняють поз і мов чекають. І знову голос злегка хрипкий, ледве чутний, сумно жаліється:

Там, за стіною, на волі бажаній,
в полі народньої лютої брані
будуть брати й вороги помирати,
я ж, мій візнице, буду лиш ждати.

І здається, що бересток і липа дрижать від жалю і, нахиливши одне до одного свої кучеряві голови, журно слухають пісню блідих, закутих людей. І сонце, неначе засоромившись своєї добродушности, все червоне й сумне, сховалось за високу тополю.

Раптом одна з постатей, що стояла біля перистої будки й задумливо погладжувала рукою „щось блискуче“, рушає з місця й починає ходити під вікнами, нерішуче поглядаючи на співця. Нарешті, вона зупиняється, підводить догори голову й несміло говорить:

— Земляк!.. Слиш!.. Довольно песні іграть...

Але „земляк“ не чує.

Сині, великі, змучені очі його наче впилися в небо, у вільні хмаринки, а губи, гірко скривлені, ледве ворухнуться й мало не шепчуть:

Будуть минать там роки за роками,
буду забутий я навіть братами,
буду вже інших в тюрму провозать,
я ж, мій візнице, все буду ждаль.

Постать вартового ще трохи стоїть недвижимо, наче й сама заслухавшись стогону душі, потім враз задирає голову й рішуче говорить:

— Слиш, земляк! Не шуми!

— Та одчепись ти від нього, ради бога!— вмить роздратовано чується з вікна сусіди співця.— Хай співає!

— Не приказано песні іграть...

— Мало чого „не приказано!“ „Не приказано“ людей убивать, а ти ось стоїш із винтовкою й

готовий шохвилини бити і колоть. Хай поспіває трохи... А ти послухай краще й не надокучай...

Але співець і сам перестає. Він глибоко зідхає, переводить очі вниз і, весело посміхаючись, кричить сусідові:

— Андрію!.. Андрію!..

— Га?

— Сіно¹ є?

— Кий чорт! Тільки дві грудочки льоду²...

— Ну?

— Їй-богу!

— Погано... Страшенно рибки хочеться³...

Вартового ця розмова страшенно турбує, турбує тим паче, що в ній чується щось незрозуміле для нього, а значить „не приказане“.

Худе, засмажене лице його з випнутими наперед щелепами хутко повертається за кожним словом сусідів і на ньому видно напружене бажання зрозуміти.

— А в Петі є?

— Не знаю... Спитайте... Петя!

— Що-о?

— Сіно є?

— Що-о? Не чую!

— Сі-но є?

Вартовий ще стурбованіше дивиться на вікна і, нарешті, злякано кричить:

— Слиш, земляк! Не кричи!

¹ Сіно—на тюремній мові—тютюн.

² Лід—сірники.

³ Хочеться рибки—хочеться курити.

— Я пи-та-ю: є у вас сіно?

— А, сіно!.. Ні, нема. У мене ж учора прова-
лилось усе...

— Земляк! Слиш? Довольно розговаривать!

— Та ну?—сміється Петя.—Вже й „довольно“?
Ми ж тільки почали!

— Не помагається розговаривать...

— То ж через що?

— Не приказано.

— Гм... Причина важна... Ну, а як ми все-
таки будемо „розговаривать“, тоді що буде?

— Тоді побачиш...—бурмоче вартовий.

— Що ж я побачу?

— А то, що як доложу караульному началь-
нику, що не слухаєтесь, то й набавить ще
суток сім. От і побачиш!

— Та не може бути?! Ха-ха-ха!.. Андрію,
чули?

Але з Андрійового вікна вже чути веселий
сміх. Хутко простацька погроза вартового „по
телеграфу“ передається у всі вікна й постаті
помалу оживають. Чується потроху розмова,
сміх, перегукування. Тиша, налякана гомоном,
ховається за високу стіну і в маленькому под-
вір'ї стає шумно. Вартовим тепер клопіт. Вони
ходять од вікна до вікна, кричать, погрожують,
„визвать розводящего“ і весь час боязко по-
глядають на вікно нижнього поверху, де часом
видніється постать караульного офіцера.

А в верхніх вікнах то там, то там тільки й
чути:

- Миколо!
- Га?
- Чом на прохід не йдете?
- Не пускають.
- Бийте в двері.
- Не помагає.
- А табуреткою?
- Стукав... Обіщає в темний карцер заперти.

Або:

- Дя-дя!
- А-а?
- Пришліть рибки!
- До-бре.
- Право-ліво? Так?
- Так!
- Довольно зевать!..¹ Слиш, ти? Земляк!

Але „земляки“ мов не чують, тільки Петя добродушно з докором хитає головою й поважно говорить до вартового:

— Ех, землячок, землячок! Бога ти забув, їй-богу, брат, бога забув. Ну, як же не „розговаривать“? Пташка божя й та розговарює, а то ж люди. Ти, братіку, подумай про це, а тоді кричи. А то: „не розговаривай“! Хіба ж так можна? Коли б ми кричали або грати ламали—ну, тоді кричи, а то ж балакаємо. Балакати можна... Не голосно, потихеньку... Сам колись сидіти будеш, побачиш, як гарно...

— Ні, він не буде сидіти, він бога за бороду піймав!—вставляє Андрій.

¹ Зевать—гомоніти.

Вартовому, видно, робиться трохи соромно. Він гладить рукою гвинтівку і, дивлячись кудись убік, похмуро говорить:

— Чом не буду? Це недовго в нас... Тільки, як не приказано...

— Е, земляк! Плюнь, брате, на це!.. Багато є всяких приказаній, та не всіх їх слухатись. Ось, наприклад, ясно, як день, що не можна, „не приказано“ одним людям угнітати других, не можна, щоб одні все своє життя кували, будували, шили, варили й голодували, а другі тільки пили, їли, користувались їхньою працею й нічого не робили; „не приказано“, щоб у людей одбирали волю й садовили їх на цілі роки за грати за те, що вони стоять за правду. Цього всього не можна б робити, а тимчасом, сам знаєш, це все в нас робиться... От цього б, землячок, і не „полагалось би“ робити... А те, що ми балакаємо, то дурниця. Я ось, одинадцятий місяць балакаю із-за цієї грати, а зла нікому, крім мене, ще не вийшло з того. А от ти й не питаєш, за що я сидю, а кричиш. Ти спитай, розбери, за що людей мучать, та й говори. Знаєш, за що я сидю?

Вартовий каже, що не знає. Петя докладно й повагом починає вияснити йому свою справу. Вартовий уважно слухає. Потім Петя потроху переходить на загальні теми і вже зовсім приваблює до себе вартового. Його сердечний, м'який голос звучить таким щирим сумом, такою вірою, таким запальним гнівом, що „землячок“

проти волі поглядає на нього пильним поглядом своїх розумних очей і насуплюється. На ганок, що під самим Андрійовим вікном, входять декільки конвойних і, задравши голови до вікон, теж пильно слухають „важного політичеського“.

До бесіди пристає Андрій, потім Петро, і невеличке подвір'я наповнюється звуками дужих нечуваних речей. І кожне слово цих блідих, патлатих людей, як блискавка серед ночі, розриває темряву салдатського світогляду, кожна думка їхня, глибока й боляче правдива, щось руйнує у них у серці і творить щось нове, хороше, страшне і хвилююче.

Покриків „не розговаривай“, „довольно зевать“ вже не чути й видно, що це розмовляють вже не арештанти й вартові, а люди, звичайні люди, яких єднає щось таке, чого нема ні в цьому тюремному подвір'ї, ні в сірих, похмурих казармах, люди, які, здається, ось-ось розпаляться, накинуться на ці граги, рознесуть їх одразу й гордо всі підуть туди, де їх люблять і ждуть.

— Ех! І на таких людей присилюють винтовки піднімати! — з гнівом, стукнувши об землю прикладом, скрикує вартовий і обводить поглядом конвойних. На їхніх лицах, уважних і серйозних, написано співчуття і, задерті договори, ці лица схожі на лица благаючих. А слова нові й дужі, як удари молота, гарні і вразливі, як проміння сонця, вилітають із вікон і боляче й солодко б'ють їх по серцю.

— Це правда!—щохвилини то зідхаючи, то з обуренням промовляють конвойні.

— А коли правда, то треба й робити по правді, по справедливості!—твердо й навіть жорстоко говорить Петро, вистромивши один тільки ніс із-за ґрати.—Треба вирвати з себе страх, бо це сором. Треба розуміти, що вами заправляють, командують такі ж люди, як і ви, тільки гірші.

— Дисципліна!—зідхає хтось.

Всі мовчать.

— Дисципліна!—сердито викрикує Петро.—Страх, темнота, свинство! От що!.. Треба людиною бути, а не худобою, яка батога боїться!

— Йй-богу, правда!—якось радісно скрикує молоденький салдатик з чистим, здоровим, як у хлопчика, лицем і задертою дитячою губою, і схвильовано озирається на товаришів.

Петро хоче знов щось казати, але конвойні розступаються і з-поміж них виходить салдат з гвинтівкою, за ним якийсь чоловік без картуза, у синій сорочці і в „вольних“ штанях, а за ними знов конвойний з гвинтівкою. Вони по одному сходять з ганку на подвір'я, і чоловік у синій сорочці, зробивши декільки ступнів, піднімає голову догори, хитає нею й весело кричить:

— Драстуйте, Петро! Андрію, Петя, драстуйте!

— А! Степане!.. Як ся маєте? Зовсім уже? Як здоров'я?

— Нічого!.. Що читаєте?.. Дядя, драстуйте!..

Дістали? Ні? Дуже жаль... Що?.. Не чую... Драстуйте, драстуйте!.. Як ваші зуби, Валентине?

Постаї у вікнах ще більше оживляються. Кожний щось говорить до Степана, кричить, питає, сміється. Степан одривчасто відповідає, не зупиняючись, не піднімаючи більше голови і скося поглядаючи на вікно офіцера. Він іноді стріпує довгим волоссям, яке лізе йому в очі, і весело поблискує своїми білими зубами. З обох боків ідуть конвойні і, не встигаючи за його прудкою ходою, спотикаються й незграбно несуть у руках гвинтівки.

Степан просидів трое суток у „темному“ за нелегальний напис на стіні й тепер здається всім новим і наче „з волі“.

Чується:

— Ну, що? Як в темному?

— Нічого!

— Клопів багато?

— Легійони! Я їх чайом частував. А в вас що новенького?

— Мечтатель на сім суток у темний пішов.

— Та невже? Завіщо?

— Опарив двадцять два¹, як той підслухував під вікном.

— Та сім суток за це?

— Атож.

— Земляк! Не розговаривай! — зупиняє його конвойний.

¹ Двадцять два — жандар.

Степан обертається до нього, пильно дивиться йому в лице й питає:

— А ти з якої губернії?

— Саратовської.

— Ну от! А я Київської. Які ж ми земляки?

Конвойний всміхається, йому, очевидячки, подобається цей жвавий „важний“.

— Це все одно! Всі — земляки! — говорить він.

— Правда, — весело підхоплює Степан. — А що правда, то не гріх. А коли ми з тобою земляки, то ти й не докучай мені, любий чоловіче, бо я, соколе, в темненькому був, світу божого не бачив, голосу людського не чув. От що, голубе, землячок із Саратовської губернії.

Саратовець усміхається, усміхаються й другі салдатики, при чому конвойний з дитячою губою кожного разу, як Степан проходить коло ганку, старається сказати йому щось приємне і як-небудь висловити своє співчуття.

А Степан ходячи закладає часом руки на шию, піднімає голову до неба і, глибоко-глибоко зідхнувши, звертається до вікон і каже;

— А все-таки гарно жити!

І всі товариші, як публіка в театрі, сидячи у своїх вікнах, наче в ложах, слідкують за ним ласкавими очима й усміхаються тою ж радісною посмішкою.

Саратовець теж усміхається і, говорячи так, щоб непомітно було з офіцерового вікна, бурмоче:

— Звісно, що рай... як після карцера... гарно. Сонечко... і воздух... Що й казати... Я знаю...

Степан добрими очима дивиться на нього й починає розпитувати про Саратовську губерню. „Землячок“ розм'якшується ще більше й розмова знов опановує всіма. І знов ангел правди злітає в подвір'я неправди, і не стає ні арештантів, ні конвойних.

І вмить... все враз щезає. Салдатики, що стояли на ганку, вмент чогось витягуються, роблять напружені обличчя і всі, як по команді, повертають голови в один бік. Стає тихо. З ганку, помалу ступаючи, як звірюка, що впевнена в своїй здобичі, входить „каен“¹ (караульний офіцер) і, зробивши декільки ступнів, зупиняється. Розмова стихає, але „каен“ мовчки дивиться, мовлюбуючись, в спину Степанові й конвойним, що весело балакають між собою, і важко сопе:

— Кан-н-вей-нние! — раптом пронизливо вивирається в нього з горлянки. Конвойні і Степак хутко озираються й цей бачить, як лице саратівця враз блідніє, покривається чимсь напруженим, тупим і гидким.

— Веди його сюди! — робить офіцер рукою знак.

— Ходім! — бурмоче саратовець і йде вперед.

— Що? Хіба вже кінець прогулці? — звертається Степан до офіцера.

— Кінець!

¹ К. Н. (караульний начальник)

— Через що?

— Через те, що ти балакаєш!

Степан від „ти“ червоніє і, спалахнувши, скрикує;

— Прошу не „тикать“! Я не салдат!

— Наплювать мені! Сказано не балакати, значить—не балакати... А вам я ще покажу, ссукини сини! — з ненавистю шипить він до конвойних. Конвойні замирають; вартіві не ворухнуться; ті, що співчували на ганку, ні живі, ні мертві. Нема ні гніву, ні суму, ні думки, ні співчуття, нема нічого того, тількищо світилося в їхніх зляканих тепер очах. Якась сила змела це, як легкий пух.

— Ще рано йти в камеру! — похмуро говорить Степан. — Нам „полагається“ по інструкції півгодини на прохід, а я й п'яти хвилин не гуляв.

— Бери його! — не одповідаючи Степанові, показує на нього офіцер конвойним і важко сопе.

Конвойні хапають Степана під руки й починають тягти за собою.

— Сміліше бери! Чого церемонитесь! — кричить офіцер.

— Геть під три чорти! — виривається з гнівом Степан. — Я не піду! Нам півгодини полагається й ніхто не має права...

— Я тут право! Чуєш, ти?! — враз скажено перебиває його „каен“. — Прикажу і розстріляють тебе, як собаку! Чуєш ти?!

Степан блідніє і ввесь якось перехилиється наперед.

На мент все мов замирає в напруженому чеканні.

Враз Степан скрикує й кидається вперед на офіцера.

— Хватай!.. Не пускай його!.. Бий його! — одстрибуючи назад, кричить офіцер, і Степан чує, як щось хапа його ззаду за плечі і з дикою силою тягне назад.

— Не смій бити! Не смій бити! — раптом вивирається разом з кількох вікон. Степан інстинктивно піднімає над головою руку й хутко озирється. Саратовець, люто витріщивши очі, з незрозумілою ненавистю стоїть з піднятою гвинтівкою й важко дихає.

— Не смій бити!.. — несеться з вікон. — Пусти гвинтівку!

— Таскай його!.. — хрипить офіцер. — Ви чого стоїте?! — раптом озирється він до конвойних на ганку. Ті зстріпуються і, плигаючи із східців, біжать до Степана й починають товпитись біля нього.

— Хапай за руки, за ноги! Неси хриstopродавця в темний!

І от вони — ті, що дивились на цього „важного“ такими добрими, ласкавими очима, ті, що так зідхали, прислухаючись до його мови, тепер вони, дикі, злі, люто хапають його за руки, за ноги, сопуть, шарпають і, покірливо поглядаючи на свого начальника, починають нести до ганку. Через хвилину під страшенний

крик безсилої злости і гніву, що несеться з вікон, усі зникають у дверях, товплячись і незграбно ступаючи.

Вартовий з випнутими щелепами боязко дивиться в спину офіцерові і з ненавистю поглядає на вікна.

Раптом офіцер знову з'являється на ганку і, звертаючись до вартових, кричить:

— Вартові! Слухайте мого наказу: почувеш хоч одно слово з вікон, — стріляй. Три рази перестережи і стріляй. Чуєте?

— Так точно, ваше благородіє! — витягуються вартові

В вікнах тихо. Офіцер зникає. Настає глибока, гнітюча тиша. Вартові ходять рівною, твердою ходою, одноманітно постукуючи підборами і пильно поглядаючи вгору на цих бідних, патлатих людей, які наче прикипіли в німому, повному одчаю, безсиллі до ґрат і навіть не ворухаться, ніби вони витратили всі сили на цей одчай.

— Ні! Так неможливо! — враз скрикує Петро.

— Так неможливо!.. Я не можу більше так... Я... це... просто... Я пропоную голодовку!

— Довольно розговаривать! — кричить суворо вартовий.

— А що? Стрілять будеш? — в'яло питає Андрій. — Стріляй, земляк, слухайся начальства, нам все одно, — гірше не буде.

— Не пройде голодовка, — так же в'яло говорить він до Петра. — Не дадуть голодати; звелять і будуть силою годувати.

— Не розговаривай! — рішуче знімає в плеча гвинтівку вартовий і націляється.

— Стріляй, земляк, стріляй, не бійсь! — байдуже, так же в'яло говорить Петро і, обхопивши руками ґрату, безсило притулившись до неї лицем, замирає.

Тихо. Місяць, що перше виднівся на голубому небі, як маленький білий шрам, зробився жовтішим, і небо потемнішало. Сонце сховалось, і в подвір'ї стає ще затишніше.

— Так що ж, земляк? — раптом тихо чується з Петіного вікна. — Будеш стрілять?

— А що? Пожалію, думаєш? — буркає вартовий.

— За що ж ти будеш стрілять?

— А що ж мені за вас під суд іти? Тоже!

— Та хіба ж ми тобі яке зло зробили?

— Не розговаривай!

— Ех, земляк, земляк!..

— Слиш, ти? Говорять тебе, не зевай!

— Та плюньте, Петя — безсило говорить Андрій. — Охота вам...

За стіною тюрми чується ніжний-ніжний звук мандоліни. Хтось, мабуть, іде в поле. А на подвір'ї так хмуро, так гнітюче тихо. Місяця не видно, він наче засоромився людської мерзоти і прикрився густою хмарою.

Тихо. Липина й бересток, ніби й собі злякавшись страшної темної сили, не шелестять густим листям і, близько притулившись одно до одного, тільки врядигоди щось боязко прошепочуть і знову замруть.

ПРОМІНЬ СОНЦЯ

Поручник Сидоркевич ішов побіч взвода салдат, подивлявся на двох „вольних“, яких оточували багнети рушниць, і неодступно думав одно й те саме: „Чому той високий так покірно йде? Менший, коли його виводили з тюрми, кусав, принаймні, руки салдат, лаявся не гірше самих салдат, опирався, верещав. Йому мусили зв'язати руки, затулити ганчіркою рота й бити прикладами в спину, щоб ішов“.

Цього поручник Сидоркевич розумів, і, будучи на його місці, робив би те саме, а то ще й гірше. Але той, другий, чому він так байдуже корився всьому, що йому казали робити? Аджеж він знає, куди його ведуть; знає ж він, що це остання його ніч, що ніколи вже не буде для нього ні цих вулиць, ні неба, ні людей, ні навіть багнетів рушниць.

Він це знає, а йде так само, як і всі, як і він, поручник Сидоркевич, який завтра ходитиме, позіхатиме, гратиме у корнета Сіпайлова в карти. Йому так само й холодно, як і всім, і спотикається так же, як і ті салдати, що ведуть його.

Вулиця кінчалася і від неї вилками розбіга-

лись дві інші вулиці. Сидоркевич зупинив взвод і почав радитись з фельдфебелем Кирпою, куди звернути.

„Вольні“ також зупинились. Менший щось, мабуть, зробив недозволене, бо круг його тісніше стулились салдати. Високий же озирався і, очевидно, теж шукав, кудю краще й ближче вийти в поле.

Світло ліхтаря падало на його товсте, заросле колючою щетиною, лице й на тому лиці не було нічого особливого. Хіба що очі були якісь стоячі, застигли, хоч і рухались. Такі очі поручник Сидоркевич часто бачив у товаришів офіцерів, які напивалися до безпам'ятства.

Взяли наліво в темнішу вуличку й зачвакали по болоті. Вуличка була вузька та висока. Над нею, як волохаті гади, клубами повзли сірі хмари, на яких іноді блідою посмішкою танув світ захованого місяця. Ліхтарів не було — чи погасили вже, бо було недалеко до світання, чи зовсім тут їх не світили, — і здавалося, що йшли якимсь довгим, понурим коридором підземної каторги. Серед тиші заснулих будинків із сліпими вікнами тяжко й погрозово чвакав взвод салдат. Часами багнети стрічались у тьмі і тоді слизький дзвякіт порушував одноманітний такт салдатських ніг.

Сидоркевич всю минулу ніч пиячив, не спав, і голова йому була гаряча та хвора.

І через те, мабуть, він ніяк не міг витрусити з неї цієї цікавості до високого. Його непере-

можно тягнуло дивитись на чорну пляму капелюха, що ледве видно було серед лісу багнетів. Що під тим капелюхом тепер діється? Як він може так іти? Як можна не зробити ні одного руху протесту? Худоба й та реве, пручається, коли чує, куди її ведуть. Незрозуміло.

Вийшли знов на іншу вулицю. Тут так само було тихо й безлюдно, але світились подекуди ліхтарі, від яких падали на болота й калюжки плями зеленяво-жовтого світла. Фельдфебель щось крикнув з другого кінця, і салдати завакали твердіше і ще більше в такт. Вступаючи в смугу ліхтарів, багнети починали грати холодним блиском, і вся маса ставала сірішою.

Високий щоразу підводив голову і тупим, п'яним поглядом дивився на світло, немов не розумів, що воно й для чого тут...

Іноді очі його сковзали по Сидоркевичу і тому робилося від цього якось моторошно й ніяково.

Щоб струснути з себе це почування, поручник одвертав голову й голосно викрикував команду.

Передмістя кінчилося. Ліхтарі знов зникли; замість будинків стали тягнутись пустирі й довгі безкраї тини, які своєю рівністю й порожнечею прокладали в мозгу довгі, гнітючі лінії туги й безнадійності.

І раптом на повороті бризнуло від невеличкого будиночка ярке, червоне світло. Здавалось, на ганку хтось поклав велику жарину й роз-

дмухував її. Під червоним ліхтарем стояли темні постаті людей і від них чувся п'яний регіт, крик і жіноче хіхікання. На головах і плечах людських фігур хистко дрижало червоне світло.

Коли сіра, чвакаюча маса порівнялась з будиночком, крик і регіт стихли. Люди замовкли й напруженими очима стали провозжати страшну процесію.

Сидоркевич бачив, як високий знову тупо подивився на світло ліхтаря, потім на людей, зупинився на розпущених косах дівчини в зеленому й байдуже знов похилився. Так, наче він ішов не на ту гору, звідки не вертаються, а на прохід у поле. Ніби завтра, чи позавтра, чи коли схоче, він може бачити й робити все, що йому захочеться.

Перейшли якийсь місток і вийшли в поле. Праворуч вниз важко човгала машина довгого заводу, що світив вікнами, а вліво чорніло весняне, пухке поле.

Всі не могли поміститись на дорозі і через те салдати йшли ріллею, гублячи такт і спотикаючись, а ті двоє — по самій дорозі. І те, що салдати пішли ріллею, а „вони“ дорогою, приймалось всіма мовчки, як щось натуральне й обов'язкове. Тільки біля меншого йшло двоє салдатів і часами підпиляли його в спину кулаками. Із зав'язаним ротом і насунутою шапкою він здавався раннім, якому розбито голову.

Високий же йшов трохи окремо. Ступав він твердо й рівно. Коли десь узявся вітер, Сидор-

кевич бачив, як високий підняв комір пальта і щільніше застебнувся, а стрічаючи калюжі, обережно обминав їх і перескакував, щоб не забруднити ніг.

В полі хмари клубилися вище і стало ясніше, хоч місяця так само не було видно. Вітер був холодний і злий. Він нервово, запихкано накидався на сірих людей і роздратовано свистів між багнетів. Потім, немов сам злякавшись, замовкав і прислухався. Але, бачачи, що йому за те нічого не може бути, знов налітав, задирав поли салдатських шинель і кидав в лице краплі дощу.

А рілля незримо пашила свіжим, повним наготовлених сил духом. Чорне лоно побожно готувалось дати нове життя. Хмари любовно клубились над ним.

А між хмарами й лоном землі хутко посувалася сіра маса людей, посувалася серйозно, торжественно, заклопотана чимсь важним і необхідним, більш необхідним, ніж ця рілля, ніж ці хмари, ніж їхнє кохання. Ішли всі мовчки, ішли довго, так що здавалось, що повз завод, проходили учора чи позавчора. Спускались в ярки, піднімалися, знов спускались.

Коли прийшли до ліска, де дорога повертала вгору, Сидоркевич насторожено озирнувся й закричав:

— Смирно! Сомкнись!

Салдати хапливо й мовчки збилися у тіснішу купу, оточивши дві чорні постаті арештантів.

Кущі тріщали під важкими чобітьми, багнети дзвякали, часами хто-небудь понуро лаявся.

Від схованого в хмарах місяця просівався ледве помітний світ і надавав кущам та деревам химерні й несподівані форми. Іноді здавалось, що попереду стоїть купа людей з наготовленими рушницями. Вони стоять ніби непорушно, але зараз же кинуться вперед і загремлять вистріли.

Через те поручник Сидоркевич майже кожної хвилини покрикував на салдат і не зводив очей з двох „вольних“. Але ті йшли так само, як і в полі, — нижчого підпихало двоє салдат, а вищий ішов сам, похиливши голову й нічим не цікавлячись.

Непомітно небо ставало сіріше й сіріше. Коли вийшли на гору, можна було вже бачити обличчя і пару від дихання спітнілих людей. Обличчя були стомлені і, як здавалося Сидоркевичу, немов розтерзані й винуваті. Особливо було щось в очах, не то злих, не то зляканих. І, головне, ніхто не дивився на „вольних“, хіба що скося кине поглядом і швидко одведе очі в бік.

Коли піднялись на саму гору, по хмарах розлилася легка, ніжна рожева фарба. То десь зійшло сонце. На набухлих, мокрих вітах голих дерев з весняним, особливим писком пурхали якісь пташки з довгими хвостами. Ці хвости хилитались то вгору, то вниз, наче пташки от-от мали попадати з дерев.

Вітер зробився немов м'якше й ніжніше. Хо-

тілось умитися соковитою росою, яка лежала на торішній жовтій і густій, яка грива буланих коней, траві.

— Смирно! — скрикнув Сидоркевич. Наближалося місце, куда вони йшли.

Високий, чи зачув щось нове в голосі поручника, чи просто знепокоєний криком, підвів голову, зупинився й несподівано голосно й хрипко спитав:

— Ще далеко?

Але йому ніхто не одповів. Єфрейтор Заборний, що йшов поруч з ним, злякано схопив його за руку й потягнув уперед. Але сам, не будучи певним, чи так зробив, чи ні, озирнувся з боязким питанням на лиці до офіцера. Сидоркевич, ніби не помітивши озирання єфрейтора, одвернувся. Високий же знов віднісся до всього того байдуже.

Рожева фарба лягала на небо сміліше й густіше. Хмари немов теж скинули з себе нічну сонливість і рухались бадьоро. Земля скрізь була чорна, насичена вільгістю і тут так само, як у полі, липла великими шматками до чобіт, так що приходилось іноді зупинятися і зчищати її з ніг. Високий теж ставав і зчищав. І коли він це робив, салдати старались не дивитися на нього й на себе. Вони мовчки стояли й, потупивши очі в землю, терпляче чекали.

Сидоркевичу теж було тяжко дивитись на нього і він в такі мінути виймав цигарку й старанно закурював її.

Серед рідких дерев і кущів заясніла попереду лощина. Там видно було людей і прив'язаних до дерев коней. Недалеко стояв чийсь екіпаж.

Салдати без команди ще більш підрівнялись, „сомкнулись“ і скося поглядали на офіцера, ловлячи очима кожний його рух. Так добрі коні водять вухами в бік строгого кучера, хапаючи найменший звук від нього.

Фельдфебель Кирпа дрібненьким підтюпцем підбіг до Сидоркевича і щось запитливо прошепотів до нього. Салдати всі скосили на них очі.

Тільки „вольні“ нічого не помічали і йшли з похиленими головами. Очутились вони лиш тоді, як зачулась команда „стой!“. Високий раптово підвів голову. Просто перед ними на фоні рожевого неба на другому боці лощини чітками й чорними лініями вирізувалась шибениця, схожа на букву Т. А кроків на п'ять від неї стояла купка людей, воєнних й штатських, між якими кидалась в вічі ряса священника.

Менший вмить глухо замичав і забився в руках салдатів.

Салдати зблідли, але держали його міцно й стреповженими, напруженими очима подивлялись на поручника.

Приказ був вести перше „нижчого“. Сидоркевич хитнув фельдфебелю і той чудним голосом, якого ніколи Сидоркевич не чув у нього, звелів салдатам вести зв'язаного „вольного“.

Він не хотів іти, цей „вольний“. Тоді його

взяли на руки і понесли, стараючись не дати йому бити ногами по головах.

Сидоркевич одвернувся. Він два рази був уже на вішанню, але не міг призвичаїтись. Йому ставало млосно, коліна підгинались і він міг би впасти, якби не одвертався.

Роблячи вигляд, що він слідкує за другим арештантом, офіцер повернувся спиною до шибениці. Деякі з салдат дивилась у землю і стояли так непорушно, що, якби їм поставити на голову посуд з водою, вони б її не схлюпнули. Але декотрі дивилися в той бік, куди понесли меншого. І по лицах цих салдат, як у дзеркалі, Сидоркевич міг бачити, що там робилося.

Він перевів очі на високого. Цей стояв з похиленою головою. Капелюх його був пом'ятий і в грязюці, очевидно, по дорозі упав десь з голови. Комір пальта в'яло облягав сірі неголені щоки. Між щетиною виднілись маленькі прищики на щоках. Губи часом ворушились, неначе він жував щось. Іноді він якось судорожно підводив голову, хутко, на один мент, як діти в темну хату, зиркав у бік шибениці і знов похнюплювався ще нижче. Значить, знав він, що діється з товаришем, що має діятися з ним?

Салдати, що дивилися, вмить якось вирівнялись. В очах їх Сидоркевич побачив той жах і млосність, що була в нього перший раз. У ефрейтора Заборного одвисла нижня губа і ніс

став такий білий, що Сидоркевичу стало страшно. Раптом Заборний хитнувся і, пустивши з рук рушницю, криво упав на землю. До нього підбігли товариші і одтягли його вбік, злякано поглядаючи на начальника.

Високий тупим, затуманеним поглядом подивився на Заборного, на салдат і зупинився на Сидоркевичі. І йому яскраво кинулась у вічі мертвеність його лиця. Це не було лице живої людини. Очі не були живими очима, вони нічого не бачили, вони помирали вже по дорозі, може вже у тюрмі почали мерти.

Високий помалу повернув голову туди, куди так витягнуто з блідими лицами нестримно дивились салдати.

І Сидоркевич побачив, що мертві очі немов наткнулись на вогонь. Вони поширились, страшно блиснули, голова шарпнулась назад, ніби хто штовхнув її долонею в лоб.

Офіцер інстинктивно вхопився рукою за кобуру револьвера.

Але високий тільки ступив один крок назад, потім вперед, повів навкруги напівбезумними очима і несподівано широко позіхнув. Плечі його струснулись від дрожи,—холоду чи чого іншого. І він знов стомлено похнюпився.

Він стояв тепер поперед усіх з похиленою головою й покійно чекав своєї черги.

Сидоркевич одважився і озирнувся. На шибениці висіло коротке тіло „вольного“. Рот був так само зав'язаний. На одній нозі чомусь не

було черевики і біла, непорушно висяча карпетка над землею робила морозяче вражіння. Коло його ніг щось хутко перебирав руками чоловік у червоній сорочці. Що він робив, Сидоркевич не встиг розібрати. Недалеко од чоловіка стояла купка з прокурора, жандарського полковника і священника. Цей стояв спиною і похорий був на старудаму в чорному пенюарі.

Сидоркевич почув, як йому стало душно й холодний піт тяжко виступив під козирком картуза. Він поспішно одвернувся до високого.

І раптом його вразила якась ніби зміна в лиці арештанта. Сірі товсті щоки стали немов твердішими, губи розкрилися, очі дивилися з новим, незрозумілим Сидоркевичу, неспокійним виразом. Вони напружені були кудись у бік шибениці, але не на саму її, це видно було. Офіцер повернувся в ту сторону. І перед ним розгорнулася картина, яку він досі не помічав. Геть-геть на обрії, внизу за цією горою червоним полум'ям горіло небо. Далекий ліс вирисовувався чорною щетиною. З боку щетини упирався в сиву пухку хмару невеличкий хрест якоїсь сільської церкви. Він був похорий на хрестики, що носять на шії. Між горою й хрестиком чорними, блідно-зеленими, жовтими рівнокутними смугами тягнулись поля. Їх косо перерізувала стьожка річки, такої ж рожевої, як і небо. Віяло безмежним простором, широкою, буйною волею.

В цей мент хмари розірвались над обрієм і крізь них глянула така ніжна й чиста блакить неба, що Сидоркевичу тепло сколихнулись груди. Кінці хмар, як розігріте до білого залізо, заіскрилися світлом сонця. Зараз воно випливе. Офіцер мимохіть прихмурився й одвернувся.

Але не встиг він повернути голову, як верхи дерев зразу облив широкий, сліплячий промінь сонця. Багнети салдат болюче й радісно залищали. Обличчя стали живими, рожевими, в очах засвітилися іскри. Сидоркевич хутко глянув на високого.

Глянув і на мент аж замер від того вибуху почувань, який викликало в ньому лице „вольного“. І дивування й несвідома тривога, і ніби задоволення від чогось довгожданого, і чекання чогось страшного, неминучого.

Як потім розказував він, це лице робило вражіння людини, яка раптом збудилась, скочила на ноги й прийшла до себе. Збудила його, з очей дивом якимсь зникло тупе, сонне безуміє, все лице немов зразу схудло, тіло витягнулось, налилось неспокійним рухом.

Те, що сталося зараз же після цього, взяло не більш мінут чотирьох, але Сидоркевичу вони здались годинами.

„Вольний“ вмить прудко перебіг очима навкруги.

Увага всіх була коло шибениці. Салдати стояли трохи позаду.

Погляд арештанта зустрівся з враженими очима офіцера. Сидоркевич казав, що в тому погляді, раніше такому невидющому, байдужому, вмить вибухла така ненависть, з відблиском якоїсь судорожної хитрости, що Сидоркевич цілком інстинктивно вхопився за револьвер. Але тільки він це зробив, як сталось те, що з несвідомою тривогою зразу ж учув офіцер, лиш глянувши на арештанта. Хто знав, може б воно й не сталось, якби він не взявся за револьвера. Рух же той наче штовхнув у спину високого. Він враз зірвався з місця, похилив, як бик, голову і з такою силою побіг, що капелюх його зразу злетів з голови і впав під ноги офіцерові. Якийсь мент було тихо, неначе все замерло на зорі від цієї несподіванки, але зразу же зовсіх боків почувся тривожний крик, клацання курків, топінг ніг. І в ту саму мить Сидоркевича схопило й шарпнуло вперед незрозуміле люте чуття злоби й бажання піймати. Ноги сами собою зірвались і понесли за скажено миготячими ногами і схиленим вперед тілом „вольного“.

Як Сидоркевич перший раз вистрілив, того він не пам'ятав. Але пам'ятав, як „високий“ раптом на бігу хитнувся в один бік, потім знов у другий і став бігти якось чудно заковирнюючи ногою.

Сидоркевич спіткнувся, але не встав, а з землі вистрілив удруге. „Вольний“ не змінив бігу. Не попав. Ззаду чувся крик і топінг ніг,

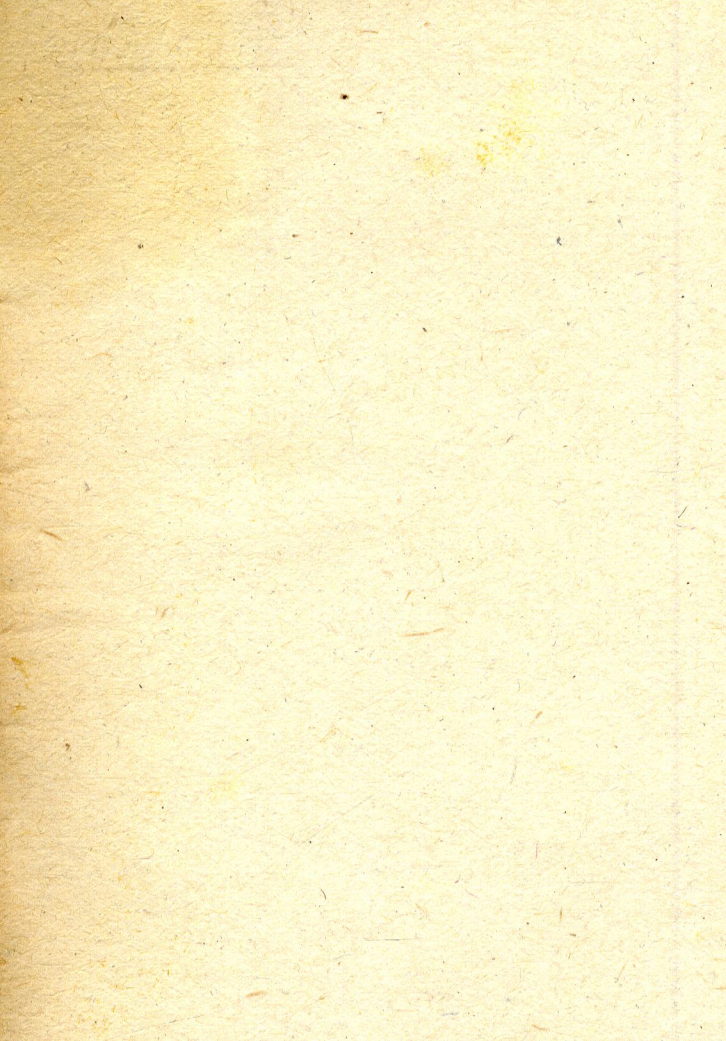
поперед офіцера вискочив фельдфебель Кирпа, зупинився, прицілився і вистрілив з рушниці.

Втікач упав головою вниз. Але зараз же знов підвівся й побіг просто на кущі, які стояли перед ним. Біг він, як п'яний і, очевидно, нічого не бачив, бо, наткнувшись навіть, замість того, щоб узяти трохи вправо, де вільно було, кинувся вліво, на інші кущі. Тут його й настигли вистріли. Він знов упав, але все таки не лежав і поповз по землі кудись під віти, як смертельно ранений звір. Сидоркевич біжачи бачив задки його скривлених черевиків і червоний кривавий слід по жовтій торішній траві.

За кущами втікач, хитаючись і безладно простягаючи руки, немов шукаючи підпори, знов устав. В цей мент сонце вдарило йому, мабуть, в лице й осліпило, бо він захитався, щось хрипло крикнув і впав лицем униз.

Коли салдати підбігли й перевернули його лицем догори, на товстих щоках вже лежала мертва блідість, під оком червоніла кривава пляма, яку він, мабуть, зробив, мацнувши раненою рукою, а в очах застиг вираз страшного напруження і прагнення вперед, туди, де сходило сяюче й цілюче салдатські рушниці сонце.

0,96 коп
1986
(1986)

РА

772^у

~~9821~~

масова
жудожня
бібліотека

50/34

В. ВИННИЧЕНКО

ТЕМНА СИЛА.
ПРОМІНЬ СОНЦЯ

література
і мистецтво